

ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЗАСУДЖЕНОГО ЯК ОБ'ЄКТ КАСАЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

INFRINGEMENT OF THE RIGHT TO PROTECT THE BOARD AS A CASE CIRCUMSTANCES OBJECT

Шапула В.В.,
аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті з'ясовано сутність поняття «право на захист», визначено форми порушень права на захист, які виявляються на стадії касаційного провадження, проаналізовано норми вітчизняного законодавства, вивчено позиції вітчизняних та зарубіжних науковців, розкрито проблеми правового регулювання в даній сфері, розроблено науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: право на захист, касаційне оскарження, касаційне провадження, суд касаційної інстанції, засуджений.

В статье выяснена сущность понятия «право на защиту», определены формы нарушений права на защиту, которые выявляются на стадии кассационного производства, проанализированы нормы отечественного законодательства, изучены позиции отечественных и зарубежных исследователей, выявлены недостатки правового регулирования в данной сфере, обоснованы рекомендации для усовершенствования действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: право на защиту, кассационное обжалование, кассационное производство, суд кассационной инстанции, осужденный.

The article clarifies the essence of the concept of «the right to protection», defines the forms of violations of the right to protection, which are revealed at the stage of cassation proceedings, analyzes the norms of domestic legislation, studies the positions of domestic and foreign scientists, discloses the problems of legal regulation in this area, developed scientifically grounded recommendations for improvement of the current legislation of Ukraine.

It is noted that in the scientific literature there is no unity in the understanding of the phrase «the right to protection». The reason for the diversity of scientific views is the unequal subject of scientific research, since researchers focused on various aspects of this phenomenon.

The article states that the right to defense is a complicated material procedural category that encompasses the complex of procedural rights of a suspect, accused, defendant, convict, which realization enables him to exercise protection personally or with the help of a lawyer, as well as to require from actors who carry out proceedings, ensure the rights granted to them.

Also, the article compares the concept of «right to protection» and the phrase «the right to legal aid». In particular, the author claims that the right to legal assistance includes the provision of legal services to any person who needs them, and the right to protection arises from a person from the moment the criminal prosecution begins. Therefore, the subjects who are entitled to protection are suspects, accused, acquitted, convicted. At the same time, these concepts can be encompassed by each other, depending on the meaning in which they are used.

An analysis of the practice of the High Specialized Court for the examination of civil and criminal matters for the determination of violations of the right to protection at the stage of cassation procedure makes it possible to classify violations that are permitted by lower instance courts as follows: violations related to the implementation of protection directly against the accused; violations connected with insecurity of the participation of a lawyer in a court of criminal proceeding of the appellate instance; violations related to ensuring the protection of the defender; other violations are connected with the duty of the state to ensure the possibility of effective protection.

It is substantiated that in order to ensure the observance of human rights at the stages of appeal and cassation proceedings, it is necessary to introduce responsibility for the judge's mistakes in insecurity of the right to protection. In particular, for the first judge's mistake connected with the violation of the right to defense, it is necessary to declare a reprimand and, for a repeated one, within the next five years, to dismiss him.

Key words: right to protection, cassation appeal, cassation proceedings, court of cassation instance, convicted.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 129 Конституції України, забезпечення права на захист є основною засадою судочинства, а, згідно зі ст. ст. 7, 20 КПК України, – одним із принципів кримінального процесу України, що діє на всіх його стадіях. Підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права.

Забезпечення права на захист (створення надійних умов для реалізації цього права, а також своєчасне виявлення й усунення його порушення) є обов'язком держави. Разом з цим ситуація із забезпеченням прав особи на захист у вітчизняному судочинстві є неприйнятною. Аналіз рішень Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), ухвалених за період 2014–2016 рр. («відсортованих» в Єдиному державному реєстрі судових рішень за ключовими словами «право на захист»), на предмет виявлення порушень права на захист в судах нижчих інстанцій засвідчив, що з 300 проаналізованих рішень у 87 констатовано порушення права на захист.

Окремі питання забезпечення права на захист були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (А. М. Бірюкова, Ю. М. Грошевий, В. В. Конін, В. О. Попелюшко, Н. П. Черняк, О. Г. Шнягін, О. Г. Яновська та ін.), однак комплексні монографічні дослідження щодо забезпечення права на захист засудженого відсутні.

Метою статті є з'ясування сутності поняття «право на захист», визначення форм порушень права на захист, які виявляються на стадії касаційного провадження, розкриття проблем правового регулювання в даній сфері, розробка науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення чинного законодавства України у відповідній сфері.

У науковій літературі відсутня єдність в розумінні словосполучення «право на захист». А. М. Бірюкова стверджує, що право на захист – це суб'єктивне юридичне право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого [1, с. 9], О. Г. Шнягін зазначає, що право на захист – це міра дозволеної поведінки особи [2, с. 13]. В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Б. Барабаш вважають, що право на захист – не лише гарантія інтересів особи, але й гарантія інтересів правосуддя, це соціальна цінність [3, с. 474]. В. В. Конін зазначав, що право на захист – це суб'єктивне право фізичної або юридичної особи, що є складовою частиною права на кваліфіковану юридичну допомогу, реалі-

зація якого гарантована міжнародним правом і внутрішнім законодавством, і залежить не лише від її особистого розсуду, але й може реалізовуватися поза волею особи у випадках, прямо передбачених законом [4]. О. Г. Яновська вважає, що право на захист є правом фізичної особи на захист від конкретної, повідомленої їй підозри. Це є гарантованою можливістю спростувати обвинувачення всіма передбаченими в законі засобами й домогтися тієї міри справедливості, яку вона вважає правильною [5, с. 2]. Н. П. Черняк вважає, що право обвинуваченого на захист – це сукупність процесуальних прав, наданих йому для захисту від обвинувачення як особисто, так і за допомогою захисника [6, с. 6].

Основним чинником розмаїття наукових поглядів у розумінні поняття «право на захист» як кримінальної процесуальної категорії є специфіка предмета наукових досліджень, оскільки автори зосереджували увагу на різних аспектах цього явища, залежно від мети наукової розробки.

На наш погляд, право на захист – це складна матеріальна процесуальна категорія, котра охоплює комплекс процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, реалізація яких дає можливість здійснювати захист особисто або з допомогою захисника, а також вимагати від суб'єктів, які здійснюють провадження у справі, забезпечення наданих їм прав.

Розмежовуючи поняття «право на захист» і словосполучення «право на правову допомогу», варто зазначити, що право на правову допомогу включає надання правових послуг будь-якій особі, яка їх потребує, а право на захист виникає у особи від початку кримінального переслідування, тому суб'єктами, які мають право на захист, є: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений.

Зазначені поняття можуть охоплюватися одне одним залежно від значення, в якому вони вживаються. З одного боку, як справедливо стверджує В. О. Попелюшко, «захист» у кримінальному процесуальному розумінні охоплює: 1) доказову діяльність захисника-адвоката; 2) його роботу у правовому (матеріально- та процесуально-правовому) полі справи; 3) надання підзахисному необхідної юридичної допомоги [7, с. 12]. З іншого боку, правова допомога включає такий вид правових послуг, як захист від обвинувачення.

Звертаючись до законодавчого врегулювання даного питання, можна констатувати, що за змістом ст. 20 КПК України поняття «захист» вживається у більш широкому значенні, ніж «правова допомога». Так, відповідно до цієї статті, «... засуджений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості ... користуватися правовою допомогою захисника». В той же час за змістом ст. 13 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», правова допомога вживається у більш широкому значенні, ніж захист. Зокрема, у ч. 2 ст. 13 цього Закону зазначено: «Безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг: захист; здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру».

Згідно зі ст. 59 Конституції України, кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Ця норма закріпила свободу кожної особи вільно обирати захисника своїх прав. При цьому це право не може обмежуватися без врахування інтересів людини, яка потребує юридичної допомоги.

Разом з цим, одним з істотних недоліків у роботі судів апеляційних інстанцій є неврахування вимог Конституції України (ст. 59), КПК України (ст. 54) та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в частині заміни захисника або відмови від нього, що призводить до порушення права на захист засудженого.

Наприклад, ухвалою ВССУ від 22 жовтня 2015 р. скасовано вирок Апеляційного суду Київської області від

23 липня 2015 р. 3 матеріалів кримінального провадження вбачається, що підсудний уклав угоду з адвокатом О. В. Єрмоленком про надання правової допомоги у кримінальному провадженні. Після неявки захисника (перебував на лікарняному) на судові засідання апеляційний суд прийняв рішення про призначення іншого захисника. Однак засуджений клопотання про це не заявляв і наполягав на відкладенні справи на іншу дату, оскільки висловлював бажання, щоб його продовжував захищати О. В. Єрмоленко. При цьому він письмово відмовився від послуг іншого захисника. Апеляційний суд, приймаючи рішення, проігнорував позицію підсудного щодо його захисту захисником, з яким він уклав угоду, не розглянувши заяву підсудного про відмову від захисника. З огляду на викладене, колегія суддів констатувала порушення права на захист і призначила новий розгляд у суді апеляційної інстанції [8]. Таким чином, заміна одного захисника на іншого відбулася всупереч волі обвинуваченого та з порушенням встановленого законом порядку. Суд апеляційної інстанції порушив визначені у ст. 54 КПК України правила щодо заміни захисника та позбавив особу можливості залучити юридичну допомогу захисника, обраного на власний розсуд.

Однією з найпоширеніших в судовій практиці форм порушення права на захист є незабезпечення участі захисника у судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції. Аналіз рішень ВССУ засвідчує наявність різних форм порушення права на захист в частині забезпечення захисника. Для прикладу: ухвалою ВССУ від 04 серпня 2016 р. було скасовано вирок Апеляційного суду Дніпропетровської області від 25 листопада 2015 р. і призначено новий розгляд у суді апеляційної інстанції. З матеріалів кримінального провадження випливає, що, згідно з технічним записом та журналом судового засідання, під час виступу підсудного з останнім словом він наголошував на бажанні, щоб розгляд провадження щодо нього в суді апеляційної інстанції проводився за участю його захисника. Однак суд апеляційної інстанції знехтував правом засудженого, чим фактично позбавив його можливості реалізувати своє право на захист на етапі апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції. З огляду на викладене, суд касаційної інстанції констатував порушення права засудженого на захист під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції [9].

Неприпустимим є й відсторонення захисника під примусом. У рішенні у справі «Яременко проти України» ЄСПЛ констатував порушення п.п «с» п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), оскільки особу позбавили юридичної допомоги шляхом відсторонення від участі у справі обраного ним захисника після того, як останній порадив своєму клієнтові мовчати і не свідчити проти себе. При цьому заявника змусили підписати відповідне клопотання про відсторонення захисника. Констатуючи порушення права на захист, ЄСПЛ зауважив, що, з огляду на спосіб, у який захисника було усунуто від участі у справі, та на підставі, якими було пояснено це рішення, є серйозні сумніви у справедливості провадження у цій справі (п. 90) [10].

Важливим питанням, на якому автор акцентує увагу, є порушення права на захист шляхом незабезпечення особистої участі обвинуваченого у судовому провадженні. За змістом ч. 4 ст. 401 КПК України обвинувачений підлягає обов'язковому виклику в судові засідання для участі в апеляційному розгляді, якщо в апеляційній скарзі порушено питання про погіршення його становища або якщо суд визнає обов'язковою його участь, а обвинувачений, який утримується під вартою, – також у разі надходження його клопотання. Разом з цим непоодинокими є факти незабезпечення обвинуваченому можливості брати особисту участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції. Так, ухвалою ВССУ від 10 квітня

2014 р. скасовано ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 26 вересня 2013 р. і призначено новий розгляд у суді апеляційної інстанції. З матеріалів кримінального провадження випливає, що апеляційний суд розглянув апеляційну скаргу обвинуваченого за його відсутності. При цьому обвинувачений мав бажання брати участь у розгляді справи в апеляційному суді, надіслав відповідне письмове клопотання, але в судові засідання його не було доставлено. Констатуючи порушення права засудженого на захист, колегія суддів ВССУ, спираючись на положення ст. 20 КПК України, зазначила, що апеляційний суд не забезпечив обвинуваченому особисту участь у кримінальному провадженні [11]. Аналогічне порушення права особи на захист було констатовано й в ухвалі ВССУ від 13 грудня 2016 р. № 235/6399/15-к.

Отже, неврахування судами апеляційних інстанцій вимог КПК України та практики ЄСПЛ в частині незабезпечення особистої участі обвинуваченого в судовому провадженні призводить до порушення його права на захист. При цьому така форма порушення також є однією із найпоширеніших в судовій практиці ([12-17] та ін.).

Виходячи із системного аналізу вимог ст. ст. 20, 42, 401 КПК України, п. 1 та п. п. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції щодо спроможності засудженого ефективно брати участь у судовому розгляді його справи, забезпечення цих прав включає не лише участь в судовому засіданні, наданні обвинуваченому, підсудному, засудженому слова на відповідних стадіях процесу, а й створення умов, за яких він мав би змогу реально взяти участь у допиті свідків, підбитті підсумків дослідження доказів, дати їм власний аналіз, аргументувати на підставі своєї оцінки доказів власну позицію захисту та тощо [16].

Як правило, суди виконують вимоги КПК України щодо допиту обвинуваченим свідка під час надання останнім показань. Проте інколи трапляються випадки порушення судами відповідних вимог кримінального процесуального закону. Так, ухвалою ВССУ від 17 грудня 2015 р. скасовано вирок Апеляційного суду Запорізької області від 27 травня 2015 р. і призначено новий розгляд у суді апеляційної інстанції. З матеріалів кримінального провадження випливає, що 27 січня 2015 р. в суді першої інстанції було допитано свідка за відсутності обвинуваченого, якого суд видалив із зали судового засідання на час його допиту. В той же час після повернення обвинуваченого в судові засідання суд не надав йому можливості спростувати свідчення, які стали ключовими в обвинуваченні, та ставити йому запитання. З огляду на викладене, колегія суддів констатувала порушення права на захист від пред'явленого обвинувачення [18].

Аналогічні випадки порушення права обвинуваченого на допит свідків викладено у рішеннях ЄСПЛ «Олег Колесник проти України» (п.п. 42,43), «Жуковський проти України» (п.п. 40-42), «Жогло проти України» (п.п. 38-40) та ін.

ЄСПЛ в цьому контексті зазначав: «Усі докази зазвичай мають бути представлені у відкритому слуханні справи в присутності обвинуваченого для забезпечення можливості надати аргументи іншій стороні. Існують винятки з цього правила, але вони не повинні порушувати право захисту. Як загальне правило, пункти 1 та 3 (d) ст. 6 вимагають надання підсудному відповідної та належної можливості заперечити, а також ставити запитання свідкові обвинувачення або під час давання показань, або на пізньому етапі. Обвинувачення не повинно ґрунтуватися виключно чи вирішальною мірою на тих показаннях, які сторона захисту не могла оскаржити... Якщо обвинуваченому було надано відповідну та належну можливість заперечувати такі показання – або під час їх надання, або на пізньому етапі, прийнятність їх як доказів як така не суперечить вимогам пунктів 1 та 3 (d) ст. 6. Відповідно, якщо засудження ґрунтується виключно або вирішальною

мірою на показаннях свідків, яких обвинувачений не мав можливості допитати або вимагати їхнього допиту – як під час розслідування, так і під час судового розгляду, право на захист настільки обмежене, що стає несумісним з гарантіями, передбаченими ст. 6 Конвенції» (п. 39 Рішення ЄСПЛ «Жогло проти України») [19].

Таким чином, відповідно до змісту положень ст. 6 Конвенції, правозастосовної практики ЄСПЛ та вимог вітчизняного кримінального процесуального законодавства, підсудному під час судового засідання має надаватися можливість заперечувати показання свідка обвинувачення та допитати його під час надання останнім показань.

Підсумовуючи аналіз практики ВССУ за 2014–2016 рр. на предмет виявлення порушень права на захист на стадії касаційного провадження, можна констатувати наступні форми відповідних порушень, які допускаються судами нижчестоячих інстанцій:

а) порушення, що пов'язані із здійсненням захисту безпосередньо обвинуваченим: відмова обвинуваченому (підсудному) у задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження; незабезпечення засудженому можливості брати особисту участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 20 КПК України); ненадання засудженому можливості на ознайомлення з пам'яткою про його права і обов'язки та/або нероз'яснення їх головуючим під час судового засідання в суді апеляційної інстанції; ненадання обвинуваченому можливості брати участь під час судового розгляду у допиті свідків (ст.ст. 20, 42 КПК України); незабезпечення права на вільний вибір захисника (неприйняття відмови від послуг захисника через неефективний захист; незабезпечення його заміни); ненадання обвинуваченому права на участь у судових дебатах та/або виступити з останнім словом;

б) порушення, що пов'язані із незабезпеченням участі захисника у судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції: незабезпечення обов'язкової участі захисника у судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції щодо осіб, які не володіють мовою, якою здійснюється кримінальне провадження; незабезпечення захисником осіб, які через свої фізичні вади не можуть самостійно реалізувати право на захист під час досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження; незабезпечення захисником осіб, які через свої психічні вади не можуть самостійно реалізувати право на захист у судовому кримінальному провадженні; незабезпечення участі захисника у судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції, якщо обставини кримінального провадження вимагають участі останнього, а обвинувачений не залучив його; незабезпечення участі захисника в суді апеляційної інстанції шляхом непризначення захисника за наявності клопотання про його залучення та/або неповідомлення захисника про дату судового засідання; незабезпечення участі захисника в судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції через те, що апеляційний суд переглянув вирок місцевого суду за участю «захисника», стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

в) порушення, що пов'язані із забезпеченням здійснення захисту захисником: ненадання захиснику можливості брати участь у судових дебатах в судовому кримінальному провадженні апеляційної інстанції; позбавлення судом апеляційної інстанції залученого обвинуваченим до участі у кримінальному провадженні захисника права на апеляційне оскарження вироку місцевого суду (ч. 1 ст. 48 КПК України);

г) інші порушення пов'язані з обов'язком держави забезпечити можливість здійснення ефективного захисту: незабезпечення права засудженого на захист у криміналь-

ному провадженні щодо особливо тяжких злочинів в суді апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 52 КПК України); заміна одного захисника на іншого всупереч волі обвинуваченого та порушення встановленого законом порядку; відмова суду в задоволенні клопотань обвинуваченого про допит усіх свідків та експерта-психолога (п. 1 ч. 4 ст. 42 КПК України); незабезпечення дотримання встановлених КПК України правил щодо відмови від захисника (присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування з ним та/або фіксації на носії інформації відмови обвинуваченого від захисника тощо (ст. 54 КПК України)); здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співзасуджених злочину одним і тим самим захисником; нероз'яснення суддею обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді довічного по-

збавлення волі, можливості розгляду кримінального провадження стосовно нього судом присяжних (ст. 384 КПК України).

З метою забезпечення дотримання прав людини на стадіях апеляційного та касаційного провадження необхідно впровадити відповідальність за вчинення суддівських помилок, пов'язаних із незабезпеченням права на захист. Зокрема, за першу суддівську помилку, пов'язану з порушенням права на захист, потрібно оголошувати догану, а за повторну – протягом п'яти найближчих років, – звільнення із займаної посади. Відтак, ч. 6 ст. 126 Конституції України пропонується доповнити новим пунктом такого змісту: «Отримання протягом п'яти років двох доган за недотримання вимог КПК України щодо забезпечення права на захист у кримінальному провадженні».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірюкова А. М. Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза» / А. М. Бірюкова. – Одеса, 2006. – 20 с.
2. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / О. Г. Шнягін. – К., 2010. – 20 с.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій, О. В. Петришин, Ю. Б. Барабаш та ін. ; Національна академія правових наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 1128 с.
4. Конин В. В. Право на квалифицированную юридическую помощь и ее доступность : некоторые теоретические вопросы / В. В. Конин // Адвокат. – 2013. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iuaj.net/node/1486>.
5. Яновська О. Г. Окремі питання забезпечення адвокатом ефективного захисту прав людини на стадії досудового розслідування / О. Г. Яновська // Часопис Академії адвокатури України. – 2013. – № 19. – С. 1–5.
6. Черняк Н. П. Забезпечення права обвинуваченого на захист у системі кримінального судочинства : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза» / Н. П. Черняк. – К., 2006. – 16 с.
7. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України : правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук за спец. : 12.00.09 «кримінальний процес і криміналістика ; судова експертиза» / В. О. Попелюшко. – К., 2009. – 38 с.
8. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 жовтня 2015 року № 5-2365км15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52801435>.
9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 серпня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59461569>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_405/print1462215480278813.
11. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 квітня 2014 року № 5-1572км14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38166202>.
12. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 грудня 2016 року № 235/6399/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63715531>.
13. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2016 року № 644/10506/14-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62960711>.
14. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 липня 2015 року № 5-1647км15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47629907>.
15. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 липня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61494889>.
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 червня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58459338>.
17. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 лютого 2016 року № 5-1174км16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56191699>.
18. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 грудня 2015 року № 5-2819км15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54596619>.
19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жогло проти України» від 24 квітня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_402.